

JEDAN VELIKAN DUHA: MAIMONIDES

Povodom 750-godišnjice smrti

*„Hvalimo čoveka prema njegovom razumu“
(Solomonove izreke, 12, 8)*

U celoj jevrejskoj istoriji izgleda da nema još jedne ličnosti — sem možda Herzla — o kojoj postoji tako ogromna i toliko raznovrsna literatura kao što je to slučaj s Maimonidesom. To je i razumljivo ako se uoči grandiozni obim, značaj i mnogostranost njegovog životnog dela, kao i uticaja koji je vekovima vršio i van granica Jevrejstva. Stoga pokušaj da se iznese o Maimonidesu makar samo ono najbitnije, za nejudaista koji je tom velikanu prvobitno pristupio isključivo kao istoričar medicine,¹⁾ pretstavlja neobično težak i složen zadatak. Ipak je svest o potrebi da se u našem Almanahu makar i jednim rezimirajućim člankom evocira lik i delo RAMBAMA koji je povodom 750-godišnjice smrti ponovno bio u centru pažnje mnogobrojnih naučnih i kulturnih foruma širom celog prosvetćenog sveta, nadjačala kočnice i malodušnosti koje su se pojavile u samom početku i koje me nisu napuštale do završetka ovog pokušaja da posle 20 godina u našoj jevrejskoj štampi opet bude nešto rečeno o jednom od najvećih umova koji je proizišao iz krila jevrejskog naroda.

Veličina Maimonidesa nije okrnjena brojnim dubokim i dalekosežnim unutaršnjim suprotnostima njegovog života, mišljenja i delovanja. Možda se bez žara tih suprotnosti u kojima su se njegov um i njegovo srce i nesvesno kalili, njegova širina i zamah, snaga i gotovo proročki autoritet ne bi uzdigli i porasli do tako retkih i izuzetnih razmera. Puni suprotnosti su i uticaji i borbe koje su potekle iz Maimonidesovih učenja. Suprotnost postoji i u nesrazmeru između njegovog značaja za jevrejsku prošlost i relativno malog znanja koje o njemu postoji kod onih koji se ne bave stručno jevrejskom teologijom, filozofijom ili istorijom.

Sećam se — da uzmem samog sebe za primer — da sam kao dečak u gimnaziji i u „Literarnim sastancima“ više i opširnije slušao o pesniku Jehudi Haleviju nego o Maimonidesu, koji je doduše dobio atribut „veliki“, ali ne i mnogo više karakteristika nego da je istovremeno bio značajan verski učitelj i sultanov lični lekar! Tek

mного kasnije otkrila mi je lektira Dubnowa²⁾, Graetza³⁾ i „Spomenice“⁴⁾ koju je izdala sarajevska „Benevolencija“ pravu veličinu Maimonidesovog lika i njegovog misaonog sveta. Koliko ga ceni svetska jevrejska i nejevrejska nauka neka bude ilustrovano s neko-

Maimonidesov trg u Kordovi

liko činjenica. Bibliografija samo novijih knjiga i značajnijih članaka do god. 1935 koju je objavio Šik⁵⁾ broji blizu 250 radova a njima treba dodati još oko 300 publikacija u kojima on nije jedina

tema obrade. Prilikom proslave 800-godišnjice rođenja koja je u Maimonidesovoj domovini Španiji trajala od 25 do 30 marta 1935, pod pokroviteljstvom predsednika republike i predsednika vlade priređene su svečanosti u toku kojih su u prisustvu delegata iz mnogih zemalja, među njima i iz Jugoslavije, odane najviše počasti uspomeni vanrednog naučnika. U rodnom gradu Kordova jedan je trg nazvan po njemu, a u dvorištu starog hrama otkrivena je spomen-ploča sa sledećim tekstom: „VIII vek od rođenja Maimonidesa, 1135, 30 marta 1935, Španija preko vlade svog naroda odaje poštu besmrtnom geniju Jevrejstva. Kordova, njegov zavičaj, izražava divljenje njegovoj uspomeni.“ U raznim zemljama sveta štampane su spomenice i naučni zbornici, a u brojnim časopisima objavljeni su članci o raznim aspektima Maimonidesovog stvaranja. Prošle godine, prilikom 750-godišnjice smrti ponovno su Maimonidesu posvećene akademije i svećane sednice od izraelskog Kneseta, gde je o njemu održao besedu ministar prosvete prof. Dinur, do Medicinske biblioteke u Clevelandu (SAD), gde je opširno predavanje održao najugledniji svetski istoričar prirodnih nauka, bivši profesor Harvardskog univerziteta, prof. Sarton⁷⁾. Godinu dana ranije, VII Međunarodni kongres za istoriju prirodnih nauka održan je u Izraelu pod auspicijama velikog učitelja. Starešina jevrejske zajednice u Egiptu i rabin, teolog i filozof, astronom i lekar, Maimonides je bio najjači i najsvestraniji duhovni vođa Jevrejstva svog doba i jedna od najuniverzalnijih ličnosti kulturne sfere Srednjeg veka. Stoga se može u potpunosti razumeti zašto mu je dato tako ugledno mesto u istoriji jevrejske i svetske kulture.

IDEJNA I POLITIČKA KLIMA EPOHE

Obim jednog prigodnog članka naravno ne dopušta da se opširnije prikažu istoriski i ideološki okviri koji su odredili i Maimonidesov misaoni profil. Zainteresovan čitalac naći će o tome dragocene i zanimljive podatke u opštim i jevrejskim istorijama. Sjajan prilog poznavanju Španije onog doba dao je u našoj literaturi Kalmi Baruh⁸⁾. Ipak smatramo neophodnim da barem potsetimo na neke činjenice, dok će izvesnu orijentaciju i okosnicu dati i sledeći hronološki pregled ličnosti i događaja koji su bili značajni za Maimonidesovo doba i njegovu ideologiju, a koji smo modifikovali i dopunili prema jednoj tabeli Mayerhofa⁹⁾.

Pre n. e. 460—370 Hipokrat iz Kosa, utemeljitelj klasične medicine
384—322 Aristotel

Početak I veka n. e. Filon iz Aleksandrije, jevrejski verski filozof
129—199 Galen iz Pergama, najveći lekar Rima

Oko 130 — oko 200 Rabi Jehuda Hanasi. Konačna redakcija Mišne
Oko 500 Kodifikacija Babilonskog Talmuda

570—632 Muhamed

VII vek Širenje Arapskog carstva. Počeci arapske nauke i literature.
661—749 Kalifat Omajada. Damask glavni grad kalifata

684—705 Kalif Abd al Malik. Procvat arapske kulture. Dalje širenje carstva.

- 710—712 Arapi osvajaju Pirenejsko Poluostrvo
 732 Pobjedom kod Toursa i Poitiersa Karlo Martelo sprečava prodiranje Arapa u Francusku. Početak opadanja arapske političke moći.
 754—775 Kalif Al Mansur. Bagdad glavni grad. Čuvena prevodilačka škola klasičnih medicinskih dela.
 756 Osnivanje kalifata u Kordovi
 882—942 Saadija Gaon, jevrejski verski naučnik u Suri (Babilonu)
 X vek Kordovanski kalifat stiže političku samostalnost
 910—1171 Kalifat Fatimida u Severnoj Africi
 980—1037 Persiski lekar i filozof Ibn Sina (Avicena)
 1020—1070 Solomun ibn Gabirol iz Malage, pesnik i mislilac
 1031 Kordovanski kalifat raspada se u male „taife“
 Kraj XI veka Normani osvajaju Siciliju
 1040—1105 Raši iz Troyesa, komentator Biblije i Talmuda
 1085—1140 Jehuda Halevi iz Toleda, pesnik i filozof
 1088—1167 Abraham ibn Ezra iz Toleda, naučnik i pesnik
 1094 Sid osvaja Valenciju
 1096—1190 Period prva tri Krstaška rata
 1110—1180 Abraham ibn Daud, verski filozof iz Toleda
 XII—XIII vek Zlatno doba mavarske medicine
 1226—1198 Mavarski filozof i lekar Ibn Ružd (Averoes)
 1135—1204 Maimonides

Arapsko carstvo krajem X veka. Brojevi označavaju pojedine etape osvajanja novih teritorija, od 632—945 godine (Prema Ciba Zeitschrift br. 8, g. 1942)

- Oko 1140 Hrišćanske prevodilačke škole u Toledu
 1148 Almohadi preuzimaju vlast u Kordovi
 1187 Sultan Saladin osvaja Jerusalim
 1207—1280 Albertus Magnus
 1225—1274 Sv. Toma Akvinski
 1254 Turci osvajaju Bagdad. Politički kraj kalifata
 1488—1575 Josef Karo, 1564/5 u Veneciji štampan njegov „Šulhan Aruh“.
 1492 Kraj poslednje mavarske države na Pirenejskom Poluostrvu
 1492 Izgon Jevreja iz Španije

U gornjoj vremenskoj tabeli smo svesno isprepleli podatke i datume iz opšte političke istorije, istorije filozofije i razvojnog toka jevrejske kulture, jer bi izostavljanje ovih faktora u izvesnoj meri onemogućilo puno razumevanje i određivanje mesta u istoriji ljudskog duha koje pripada Maimonidesu. Njegova pojava i njegovo delo bili su uslovljeni stanjem u kojem se politički i idejno nalazilo Jevrejstvo njegovog doba, dok je njegov pogled na svet, kompleks njegovih misli i akcija proisticao iz povezanosti s elementima jevrejske religije, grčke, naročito Aristotelove, arapske i jevrejske filozofije i njihovog uticaja, kao i iz stanja nauke njegovog vremena.

U razmerima Starog sveta XII vek nosi obeležje stalnog opadanja snaga Arapske imperije, odnosno pojedinih njenih kalifata, na Blžem i Srednjem Istoku, u Severnoj Africi i Južnoj Španiji s istovremenim jačanjem hrišćanskih država, konsolidovanjem feudalnog društvenog uređenja i sve jačim uticajem i porastom političke moći Crkve. To je vek Krstaških ratova (1096, 1147 i 1189). Bez obzira na opšte političke, ekonomske i ideološke uzroke i posledice tih pohoda i masovnih psihoza, fanatizovanje hrišćanskih masa za Jevreje je pretstavljalo razdoblje najtežeg mučeništva i stradanja. Rat protiv „neprijatelja vere“ nije se vodio samo na spoljnjem frontu oslobađanja Svete zemlje, nego i na unutaršnjem: u materijalnom iscrpljivanju, prisilnom pokrštavanju ili, još češće, masakriranju Jevreja Severne Francuske i Nemačke. To je doba pogroma, zaoštravanja diskriminacije i krajnje izolacije koja 1215 dostiže vrhunac propisima Lateranskog sinoda o specijalnoj nošnji koja je bila obavezna za sve Jevreje. (Hteli bismo — zbog sinhronizacije — da potsetimo da je Maimonidesu u času drugog Krstaškog rata bilo 12 godina, a u vreme trećeg 54 godine!).

Progoni čekaju Jevreje i u arapskim zemljama, tako da su jedine trajnije mirne oaze jevrejske opštine Južne Francuske i Italije. U šitiskom Jemenu Jevreji imaju da biraju između (iako često samo prividnog) prelaza na Islam, izgnanstva ili smrti. Ta tragična alternativa postavlja im se i u Maroku i u mavarskoj Španiji od časa kad puritanski i fanatični Almohadi preotimlju vlast od tolerantnih Almoravida. (Maimonides je tek prošao svoju „bar-micvu“ kad Almohadi osvajaju njegov rodni grad Kordova.) U drugim delovima Arapskog carstva položaj Jevreja je nešto povoljniji. U tom periodu zaoštravanja verske mržnje, ugrožen je ali ne i zaustavljen razvoj nauke i filozofije, umetnosti i književnosti koji je pod Arapima, naročito u basenu Sredozemnog Mora, doživeo procvat a u Španiji pravo zlatno doba mavarske i jevrejske renesanse. Na temeljima preuzetim iz Helade i Rima arapski i jevrejski naučnici, mislioci i pesnici gradili su jednu imponozantnu zgradu duhovne kulture koja je kao i njena materijalna osnova u mnogom pretstavljala najviši domet dotadanje istorije civilizacije. U prirodnim i primenjenim naukama, matematici, astronomiji, poljoprivredi, tehnici, farmaciji i medicini bogato je unapređeno kulturno nasleđe Antike. U filozofiji uticaj velikih grčkih mislilaca bio je tako pro-

doran i toliko je dobijao u širini dejstva na prosvjećene glave, da se u onom svetu u kojem se ništa nije moglo desiti bez ili izvan vere kako u Islamu tako i u Jevrejstvu. a kasnije i u Hrišćanstvu, javljalo sve više pokušaja da se oružjem metafizike ojačaju i potkrepe verska učenja, odnosno da se sistemi religije pomire i povežu s filozofijom Sokrata, Platona, Pitagore i dr., a u prvom redu Aristotela.

U času kad se na pozornici Jevrejstva pojavljuje Maimonides, Jevrejstvo je politički i verski razjedinjeno i oslabljeno, ali obilna setva njegove kulture u Španiji X-XII veka dala je bogate plodove koji su postali svojinom i udaljenih, raspršenih čestica Galuta. Prošla je era državnika kakav je bio Hazdaj ibn Saprut i pesnika-filozofa Solomuna ibn Gabirola, Jehude Halevija, Abrahama ibn Ezre i Abrahama ibn Dauda, ali nije nestalo njihovog uticaja, naročito u verskoj filozofiji koju je kod Jevreja inaugurisao još Pilon iz Aleksandrije u I, a znatno unapredio Saadija (ben Josef) Gaon u X veku. Gaonat kao vrhovni duhovni autoritet nije više postojao, a ugled eksilarhata, najvišeg svetovnog vođstva aziskog Jevrejstva, posve je izbledeo. Karejska sekta imala je dosta pristalica i opština među ostalim i u Egiptu, a u porastu je bio uticaj mističarske struje kabalista. Asimilacija prisilna i dobrovoljna, apatija i neznanje širokih masa stajali su u oštroj suprotnosti s proučavanjem verske literature koje je bilo ograničeno na uski krug najčešće skolastičkih talmudističkih naučnika. U toj mračnoj noći jevrejske depresije i rasula kroz koju su se čuli krikovi ubijanih, uzdasi potištenih i vapaji bespomoćnih, istoriski je imperativ tražio dolazak jednog Mesije.

Taj okupljač raspršenog stada, voda zalutalih, savetnik i tešitelj, objedinitelj Istoka i Zapada, pomiritelj srca i razuma, središnji autoritet Jevrejstva koji će mu pomoći da opet nade samog sebe, da povрати poverenje u bolju budućnost, pojavio se u ličnosti Rabi Moše ben Maimona, u istoriji filozofije zvanog Maimonides, u jevrejskoj teologiji RAMBAM.

JEDAN NEMIRAN I NAPORAN ŽIVOT

Poznavanje biografije nekog stvaraoca obično doprinosi boljem razumevanju njegovih koncepcija i njegovog dela. Kod Maimonidesa ono više doprinosi našem čuđenju i divljenju, jer je gotovo neshvatljivo kako je stvaralac takvog kvantitativno i sadržinski obimnog, svestranog i temeljitog naučnog opusa mogao da bude čovek nesrećnih, nesređenih i nepovoljnih životnih uslova, sem toga čovek nežne fizičke konstrukcije i slabog zdravlja! Kao moto njegovog životopisa trebalo bi staviti citat iz Davidovih psalama XXIX — 1,2 „Mnogo su me izmučili od moje mladosti, ali me nisu mogli svladati.”

Rodio se 30 marta 1135 u Kordovi, u nekad političkoj, a tada još kulturnoj metropoli mavarske Španije koja je bila kolevka još dvojice velikih filozofa, rimskog Seneke (4 god. pre n. e.) i arapskog Ibn Ružda (1126 god. n. e.). Rodio se u trećem stogodištu zlatnog doba španskog Jevrejstva sa još živim Jehudom Halevijem i Abra-

hamom ibn Ezrom. I arapska je kultura još bila u punoj snazi, tako da je mladi Moše, sin uglednog rabina i talmudiste Maimona, koji je u roditeljskoj kući vrlo rano stekao judaističko vaspitanje, izvan nje mogao svoja znanja da dopuni u kontaktu s mnogim arapskim naučnicima i misliocima ili pak njihovim delima. Tek je prešao trinaestu godinu kad se stupanjem na vlast verski netrpeljivih Almohada srušila mirna životna zgrada nemuslimana koji nisu hteli da se odreknu svoje vere. Maimonidesova porodica godinama luta gradovima mavarske i hrišćanske Španije. Gorka sudbina izbeglice nije sprečavala mladog intelektualca da i dalje svestrano nastavlja svoje studije, prikuplja znanje iz raznih oblasti, u nedostatku stalnog boravišta nosi sa sobom jednu imaginarnu biblioteku, biblioteku pamćenja (što je verovatno takode uticalo na oblikovanje njegovog sintetskog načina mišljenja i pisanja!) i da se sprema za svoj kasniji poziv enciklopediskog naučnika, grandioznog sistematičara i duhovnog organizatora. (U to vreme pada njegovo prvo manje delo „Tumač logičkih izraza“). Nепosredno doživljavanje progona kao i obaveštenost o udarcima koji su se sručivali na Jevreje Nemačko-Rimskog carstva i drugih zemalja mora da su u Maimonidesovoj svesti već rano probudili osetljivost i interesovanje za dalju sudbinu Jevrejstva i izoštrili saznanje o potrebi njegovog duhovnog osveženja i obnove kao tada jedine mogućnosti političkog ojačanja.

Nije objašnjeno šta je Maimona i njegove nagnalo da kao sledeću stanicu svoje odiseje izaberu upravo brlog lava i da se nasele u Fezu, u blizini marokanske rezidencije Almohada. Izgleda da ni Maimonides nije mogao da izbegne sudbinu „anusima“, tj. onih koji su barem formalno „priznanjem usana“ morali da prime Islam. Za njih je bila propisana i naročita nošnja — crna tunika i žut pokrov za glavu! Makar i prividno napuštanje vere izazvalo je razdor i potištenost u jevrejskim masama koje su sem toga bile izložene uticaju onih apostata koji su propagirali Islam kao od boga određenu zamenu za Jevrejstvo. Dok je intelektualcima bilo lakše da podnose podvojenost života u tajnoj pripadnosti i praksi jevrejske vere, obični je čovek izgubio kompas i duševni mir. Prvo se takvim sunarodnjacima obratio stari Maimon svojim „Pismom utehe“ u kojem ih je umirivao i hrabrio, ali odvrćao od stvarnog napuštanja vere otaca. God. 1160 sam Maimonides svojom „Poslanicom o otpadništvu“ prviput stupa u javni život. Jakim argumentima dokazivao je da samo unutrašnje odricanje od vere znači otpadništvo, dok je spoljnje, prividno, izazvano nuždom izbegavanja smrti, razumljivo u slučajevima gde pojedincu nedostaje hrabrost da žrtvuje svoj život. Ipak je preporučio emigraciju kad bi prikriveno vršenje propisa vere bilo suviše opasno ili nemoguće. Uskoro, 1165, i Majmonijevi su se našli u takvom položaju da su pod okriljem noći morali da napuste Maroko. Posle burnog putovanja i kraće posefe Palestini, naselili su se u Egiptu, prvo u Aleksandriji, a posle i Fostatu (Starom Kairu).

U to je vreme Egiptom vladao poslednji sultan iz kuće Fati-mida pod kojima su Jevreji uživali izvesne slobode, ali se njihov

položaj znatno popravio tek dolaskom na vlast Ajubida pod mudrim i plemenitim Saladinom (Salah al-din) god. 1171. Maimonides je u poslu pomagao svom bratu koji je izdržavao porodicu trgovačkom dragulja, ali je veći deo svog vremena posvećivao naučnom radu. Ubrzo posle očeve smrti stradao mu je brat u buri na Indiskom Okeanu koja je progutala i porodični imetak. Za Maimonidesa su počele godine vrlo napornog privređivanja za svoju i bratovljevnu porodicu. Zahvaljujući već ranijem studiju medicine mogao je da započne praksu koja ga je posle jednog decenija učinila lekarom dvora i samog sultana. Maimonidesov je ugled rastao na oba koloseka njegovog podvojenog života: njegovo ime kao lekara pročuło se tako daleko da ga je, prema nekim istoričarima, engleski kralj i voda krstaša, Ričard Lavlje Srce pozivao u svoj štab. S druge strane, objavljivanjem sve značajnijih teoloških radova i neposrednim rukovođenjem rabaniške jevrejske zajednice u Egiptu (koja je zahvaljujući njemu ubrzo natkrilila raniju dominaciju Karaita), imenovanjem za vrhovnog rabina i nagida, tj. svetovnog starešinu, autoritetom koji je stekao u pitanjima verskog zakonodavstva u brojnim presudama i pismenim porukama, postepeno je postajao centralnom ličnošću celokupnog Jevrejstva svog vremena. Nema sumnje da mu je u početku išao na ruku i Saladinov politički uspon i uticaj.

LEKAR DUHA I TELA

Njegov lekarski rad na dvoru u Kairu i u Fostatu oduzimao mu je najveći deo radnog dana i iscrpljivao ga je, kako to i sâm opisuje u već klasičnom i često citiranom pismu Samuelu ibn Tibonu.¹⁰⁾

No veran svom načelnom stavu koji nije preporučivao samo drugima: da bavljenje naukom i vršenje verskih i javnih funkcija ne treba da budu izvor i baza prihoda i privređivanja, on do svoje ponovne teške bolesti i iznemoglosti nekoliko godina pred smrt (god. 1204) nije napustio lekarsku praksu. Njegov život naučnika i filozofa, lekara i teologa, pisca upravo neshvatljivo obimnog i značajnog niza dela od kojih su neka, prema oceni mnogih i nejevrejskih autoriteta kakav je napr. Sarton¹¹⁾, „ostala klasična i do naših dana”, bio je mučan i protkan opasnostima, neprikladima i žučnim napadima, kao što je i njegov asketski lični život bio pun nezgoda i tragedija. Otkuda je mogao da uvek iznova crpe nepresušne energije za svoj neumorni rad, za neprekidnu naučnu i javnu aktivnost. taj krhki i umorni čovek, ako ne iz ubeđenja da je pozvan i da mu je dužnost da u svojoj epohi bude duhovni stožer svog naroda!? „Osećali smo svojom obavezom da preduzmemo zadatak da vodimo celo stado, da pomirimo srca otaca s njihovom decom i da ispravimo njihove pogrešne puteve”, kaže 1167 i sâm u jednoj „responzi”¹²⁾. Utehu su za njega predstavljali brojni i privrženi učenici i saradnici kao njegov miljenik Josef ibn Aknin i prevodilac Samuel ibn Tibon, a potsticaj da ne klone našao je i u političkim uspesima jer se zahvaljujući njegovom autoritetu i intervenciji znatno popravio položaj Jevreja u Egiptu, Palestini, Jemenu i dr.

Primer njegove uloge i dejstva kao najviše instancije u jevrejskom svetu je njegova poslanica Jevrejima u Jemenu koju je 1172 uputio na molbu Jakova Alfijumija. Ovaj ga je obavestio o kritičnom stanju svoje zajednice koja je bila izložena istrebljivačkom teroru prelaženja na Islam, griži savesti prividnih prelaznika, i zabuni koju je izazvala pojava jednog lažnog preteče Mesije. Reči koje je Maimonides uputio svojoj braći u Jemenu imale su tako snažnog odjeka, a njegova intervencija kod Saladinovog brata, vladara Jemena, toliko uspeha, da je Maimonidesovo ime bilo svakodnevno na usnama čitavih jevrejskih opština.

Maimonides je imao već 51 godinu kad mu se rodio sin Abulmeni Abraham, koji će ga naslediti u pozivu teologa i lekara ali ne i u veličini i genijalnosti. Ovaj porodični događaj i ubrzo posle toga otvaranje Jevrejima kapija Jerusalima koji je osvojio Saladin, retki su svetli zraci u njegovoj starosti ispunjenoj radom bez predaha, borbama, polemikama i suviše ranom iscrpljenošću. Umro je u 69 godini, oplakivan ne samo od svojih sunarodnjaka. Legenda o njegovom prenosu u Palestinu i grobu u Tiberiasu, koji i danas posećuju brojni hodočasnici i poštovaoci (kao što još uvek ima bolesnika koji veruju u lekovitu moć noćenja u Sinagozi Rabi Mošea u Harat-aljahud Kaira!), obaraju noviji podaci nekih savremenih istoričara, jednako kao i autorstvo njemu pripisane poznate „Molitve jednog lekara“^{13, 14}).

DELA I POGLED NA SVET

Ako bismo hteli osnovne crte Maimonidesovih stvaralačkih principa da iskažemo u samo nekoliko reči, onda bi to u prvom redu bilo široko i svestrano poznavanje materije — ali sažimanje njene srži u što kraćoj, zbijenoj formi, — dakle uprošćivanje, kondenzacija i unošenje reda i preglednog sistema u do tada još netaknutu prašumu verskih propisa i komentara, zatim jasnoća i praktičnost, želja za prebrođivanjem suprotnosti i nesklada, pokušaj jedinstva teorije i prakse. Nastojaćemo da ovaj obris jedne kreatorске karakteristike objasnimo i opravdamo kratkim pregledom samo najvažnijih njegovih dela i fundamentalnih shvatanja.

Značajnu crtu Maimonidesove misaone fizionomije, njegove teoriske orijentacije i praktičkih životnih načela svakako čini stroga privrženost jevrejskoj veri i svest o nacionalnoj povezanosti i potrebi državnog ujedinjenja i preporoda raspršenih delova Dijaspore. Zeitlin¹⁵) čak smatra da je Maimonidesovo najčuvenije i najveće delo „Mišne Tora“ (Druga Tora) zamišljeno kao ustav obnovljenog Jevrejstva. Ipak su mnogi kasniji jevrejski mislioci i ideolozi, kao napr. Perec Smolenskin i Ahad Haam, Maimonidesu odricali nacionalnu svest. Istina je, međutim, kako to smatra i većina novijih jevrejskih istoričara na čelu s Graetzom i Dubnowom, da u Maimonidesovom nacionalizmu nije bilo šovinizma, nego je „kao u starom

profetizmu i u Maimonidesovom učenju, iako u drugom obliku i drugom vidu, nacionalno obrazovalo nerazdvojivo jedinstvo s univerzalnim"16).

Lista Maimonidesovih dela sadrži prema Fišeru¹⁷⁾ 32 što veća što manja rada, ali njeno popunjavanje još nije završeno. Tako je npr. njegov obimni petojezički tumač naziva lekova pronađen tek 1932 u biblioteci Aje Sofije i objavljen na francuskom 1940 godine. Od njegovih teoloških dela dominantna su „Komentar Mišne” i naročito „Mišne Tora”, od filozofskih „More nevuhim” (Vodič smetehnih), od medicinskih zbirka aforizama „Pirke Moše” i rukovoditelj zdravlja „Hanhagot hahabriut”. Gotovo sva njegova dela, sem „Mišne Tora”, pisana su na arapskom, ali hebrejskim slovima, na arapskom stoga što je to bio jezik svakodnevne upotrebe Jevreja u islamskom carstvu, dok je hebrejski zadržao samo sakralni karakter.

Najveći deo svojih teoloških spisa Maimonides je posvetio jednom centralnom cilju: da u razgranati labirint talmudske literature, tj. u sve ono što je, prvo u usmenom predanju, a posle i napisano, predstavljalo tumačenje i raščlanjivanje Biblije, dogmi, verskih propisa, Mišne i Gemare i njihovih daljih komentara, unese takav red, sistem i kompas za brzo snalaženje, da bi kako dalji studij Talmuda tako i praktična orijentacija za donošenje odluka u raznim sporovima i problemima — bila omogućena što većem broju vernika a ne samo uskom i ograničenom sloju specijalizovanih naučnika.

Imao je tek 23 godine kad je još kao lutajući izbeglica započeo rad na „Komentar Mišne” koji će 10 godina kasnije, 1168, završiti u Egiptu. U ovom sintetski napisanom komentaru obrađuje principe biblijskog i talmudskog zakonodavstva i osnovne pojmove judaizma, objavljenje, proroštvo i tradiciju. Odvajajući bitno od suvišnog, utvrđeno od spornog, formulisao je i 13 temeljnih stavova verskog kreda koji su otada postali stalni sastavni deo svakodnevne molitve. U ovom „Komentar” pridaje naročito mnogo značaja svojoj omiljenoj problematici: pitanjima etike i razuma. Polazeći od afirmacije principa slobode volje i odlučivanja koji nije u suprotnosti sa svećmoći i sveznanjem božjim, Maimonides ovim stavom stvara osnovne preduslove moralnih, etičkih imperativa. O njegovoj etici napisao je izvrsnu i neobično zanimljivu monografiju Herman Cohen¹⁸⁾ koji u samom uvodu naglašava da Maimonidesova teologija i dogmatika imaju uvek svoj vrhunac u etici. Po njemu je spoznaja zadatak i cilj vere i etike. Bez spoznaje, bez mišljenja nema etike, nema religije. Razum predstavlja osnovni etički odnos između boga i čoveka (po Abrahamu ibn Ezri, razum je posrednik između njih). Maimonides dalje proučava jedinstvo intelekta i volje koja je snaga u kojoj se nagon sjedinjuje s razumom. Jedinstvo spoznaje i volje vodi dalje postavci o principijelnom jedinstvu spoznaje i ljubavi. Aristotelovom pojmu blaženstva, eudemoniji, Maimonides suprotstavlja usavršavanje samog sebe, „cedaku”, koja kao najvažniji osnovni zakon jevrejske religije pored pravednosti znači i ljubav,

pobožnost i moralnost. Samousavršavanje kao potpuni nadomestak blaženstva je stalan napor a ne krajnja meta do koje se stiže, ono je cilj kojem se čovek približava, napredovanje u dobru, poradi dobra. U „Komentaru“ Maimonides razvija i svoja shvatanja o besmrtnosti i vaskrsnuću — večnom životu (zbog kojih je bio naročito napadán) i odvraća od bukvalnih materijalnih pretstava o životu u večnosti. Taj život ustvari znači samo najviši stepen savršenstva duhovne, intelektualne prirode čoveka do koje se može doći dovine stalnim radom, produbljiavanjem spoznaje, približavanjem bogu i ljubaviju prema njemu. Toj dematerijalizaciji nadzemaljskog života u Jevrejstvu odgovara idealizacija ovozemaljskog života u mesijanskoj eri. Prema Maimonidesu doba Mesije biće carstvo uvidavnosti, mudrosti i istine. Braneći principe iskonske jednakosti svih ljudi za kojom treba težiti, Maimonides traži da svi ljudi imaju pristup k spoznaji, dok su kod Aristotela samo izabrani, kojima je društveno uređenje omogućilo nerad, mogli da praktikuju vrlinu razmišljanja. U tome, kaže Cohen, leži osnovna snaga jevrejske mesijanske misli: nema savršenstva sveta bez univerzalnosti spoznaje. Mesijanizam treba da ostvari jedinstvo čovečanstva. Snaga etosa uzdignuta je iznad svake dogme i misticizma.

Zanimljivo je, kako to uočava i Fišer, da je ipak upravo Maimonides, najracionalniji i najliberalniji duh srednjovekovne jevrejske verske filozofije, bio taj koji je postavio dogmatske temelje judaizma formulacijom 13 osnovnih istina, obaveznih načela. To je još jedna od brojnih, ali nužnih i razumljivih suprotnosti Maimonidesovog misaonog sveta. Jedna dalja suprotnost je u tome što je s pozicije svog intelektualnog aristokratizma zanemario emocionalnu stranu religioznosti, a to je bilo u protivrečnosti s njegovom željom da doprinese ne samo pročišćavanju i učvršćivanju strukture jevrejske religije nego i njenoj reanimaciji i jačanju u jevrejskim masama.

Njegovo najveće delo, delo koje mu je donelo najviše priznanja, ali i prigovora, je „Druga Tora“, pokušaj, kako sam kaže u predgovoru, potpunog kompendijuma svekolikog jevrejskog učenja posle Biblije. Postojala je praktička potreba, a istoriski je sazeo i momenat da se pristupi džinovskom poduhvatu sistematizovanja i kodifikovanja ogromne, nesredene, komplikovane i nepregledne građe verskih tekstova, propisa i komentara koji su stvarani u toku jednog i po milenija. Na pokušaj, i to uspešan, takvog sređivanja i sažimanja mogao je da se odvaži samo čovek izuzetno širokog znanja i smisla za sintezu kakav je bio Maimonides. Fišer kaže da je Maimonides „u jednom jedinom delu hteo da prikaže kao čvrste norme sve što jedan Jevrejín treba da zna i kako treba da živi“.

Posle istoriskog uvoda, u „Drugoj Tori“ koju je završio 1180, Maimonides prvo daje racionalistička tumačenja osnova jevrejske verske nauke. Zatim, odvajajući sporno od bitnog i utvrđenog, ili kako sam kaže „sitno granje od korenova“, u 14 „knjiga“, ne citi-

rajući autore i izvore (jer to ne bi odgovaralo njegovoj koncepciji „Mišne Tora” kao neprikosnovenog enciklopediskog zakonskog priručnika), donosi pregledno podeljeno na poglavlja i dalje na paragrafe i pojedine propise celokupno versko, ritualno, socijalno, krivično i ostalo zakonodavstvo Jevrejstva. U obradi je naravno došlo do izražaja i Maimonidesovo široko obrazovanje i verziranost u metafizici, prirodnim naukama i medicini, tako da njegov kodeks sadrži i mnoge elemente pouke i obaveštenja kojih nema u ranijoj talmudističkoj književnosti.

Kao uvod u „Mišne Tora” može se smatrati njegova „Knjiga zakona” u kojoj je prvi iskristalisao i utvrdio celokupnost zakona koje sadrži prva Tora, tj. Biblija u 248 zapovedi i 365 zabrana, i obradio problematiku koja je povezana s tim zakonima. Dopuna „Mišne Tora” je rasprava o vaskrsenju mrtvih koju je morao napisati kao odgovor na kritike u vezi s tim pitanjem, koje u njegovim ranijim delima pretstavlja slabu, ranjivu tačku. Nije slučajnost što je inače uvek hladnokrvni i odmereni Maimonides u ovom svom spisu izuzetno žučan i ogorčen što mora da odgovara na prigovore laika i nepozvanih.

POKUŠAJ IZGRADNJE MOSTA

God. 1190, dakle u zrelo doba od 55 godina, završio je svoje filozofsko remekdelo „Vodič smetenih” koje mu je donelo trajno i istaknuto mesto u istoriji ljudske misli. Cilj ovog njegovog monumentalnog dela bio je „da unapredi pravo razumevanje Zakona, da bude vodič onim vernicima koji su privrženi Tori studirali filozofiju i nauke, i koji su u neprilici zbog protivrečnosti između učenja filozofa i doslovnog smisla Tore”. Posvećeno i pisano u prvom redu za njegovog najdražeg učenika Judu ibn Aknina, obrađuje obilje pitanja od kojih pominjemo samo postojanje boga i njegove osobine, stvaranje sveta i njegovu podelu, promene i sudbinu sveta, slobodu volje, značenje zla, misterij vaskrsenja, suštinu proroštva i dr. Osnovna polazna tačka njegovog razmišljanja i objašnjavanja je ubedenje da nauka i filozofija kao delo božje ne mogu biti u suprotnosti s naukom. Njegov „Vodič” je smion i čestit, majstorski i impresivan, ali ne uvek i uspešan pokušaj izmirenja dva bitno različita shvatanja sveta: Aristotelove filozofije i jevrejske religije. Neki autori prigovaraju Maimonidesu da je u tom pokušaju „silovao” postavke Tore da bi ih uskladio s filozofijom, a drugi, da je bio samo „umereni racionalista” (Sarton) i da je odbacivao sve što je u Aristotelovom sistemu bilo u nepomirljivoj suprotnosti s verom. U pravu su obe strane jer je bilo nemoguće graditi most između dva tako udaljena uporišta bez kompromisa i žrtava s jedne i druge strane. No van svake je sumnje i diskusije da ga je gradio s pozicija religije i da je njegov eksperimenat judaizacije filozofije i metafizikovanja judaizma pre i iznad svega trebalo da ide u prilog vere i njenog jačanja.

U „Vodiču”, u tom obuhvatnom „sistemu univerzalne i jevrejske filozofije” (Dubnow) Maimonides izlaže svoje racionalističko shvatanje sveta koji je jedinstvena, razumna celina, s prirodnim zakonima koji su razumni kao što je i njegov stvaratelj. No upravo u koncepciji stvaranja sveta najdrastičnije se razilazi sa sistemom Aristotela, negirajući večnost porekla i postojanja materije koja bi negirala ulogu boga kao „prapokretača”, stvaraoca sveta iz ničega. Nastavljajući na neke ranije mislioce, bori se protiv antropomorfističkih shvatanja boga i daje mnogim mestima i opisima Biblije alegorički značaj. Bio je ubeđen da su Mojsije, proroci i mudraci u neku ruku, zahvaljujući visokom stepenu svog usavršavanja, naučnici i da proroštvo i vizije proroka nisu čudo, nego rezultat približavanja ljudskog uma božjem i u izvesnoj meri pristupačni svakom čoveku koji teži savršenstvu duha. Osnovni je cilj judaizma usavršavanje kako duha tako i tela. Ritualnim propisima jela i čistoće, svetkovanju praznika i imovinskim zakonima Maimonides daje higijenski, nacionalno-tradicijski i socijalni smisao. Sticanje materijalnih dobara je najniži stepen ljudske aktivnosti, telesno uživanje i blagostanje viši stepen za kojim sledi oblast moralnog života — ali je usavršavanje razuma iznad svega. Duša čovekova je smrtna i prolazna kao i njegovo telo, dok je samo duh večan. Naglašavajući sticanje znanja kao jedan od najviših oblika vere, potvrdio je pitagorejske koncepcije, kao što je uopšte često i nesvesno branio gledanja helenizma, i, kako Dubnow primećuje, idealu „intelektualnog natčoveka” žrtvovao u Jevrejstvu duboko ukorenjen demokratski princip prema kojem ljude treba razlikovati samo prema stepenu njihovih moralnih kvalifikacija koje mogu svi da steknu.

Shvatljivo je da je „Vodič” ubrzo postao predmet ne samo priznanja nego i žestokih napada, kako ćemo to kasnije još videti, ali je vekovima snažno uticao na versku filozofiju monoteističkih religija, osobito Hrišćanstva. Gledano iz perspektive napretka ljudske misli, on je spomenik junaštva duha i smeo doprinos emancipaciji od mračnjačke skolastike, rani, predrenesansni pokušaj stvaranja harmonične i uravnotežene slike sveta.

*

U svojoj medicinskoj orijentaciji Maimonides je za svog učitelja priznavao Hipokrata, „oca” grčke medicine, ali još više Galena, najplodnijeg sistematičara Starog veka, čiji je autoritet bio neprikosnoven kroz jedan i po milenija. Mnogo je imao da zahvali svojim velikim islamskim pandanima Al-Raziju i Ibn Sini koji su, kao i on i kao njegov savremenik Ibn Ružd, bili ne samo lekari nego i filozofi. Jasno je da su se njegova opšta shvatanja odražavala i u njegovoj medicinskoj orijentaciji. I tu je bio racionalista, neprijatelj praznoverja i astrologije. Mora da mu se prizna zasluga da je, iako verni sledbenik Galena, na mnogim mestima kritikovao i negirao svog glavnog inspiratora. Pronađeno je 10 njegovih medicinskih spisa,

od kojih su neki vekovima prevedeni i izdavani po nekoliko puta na raznim jezicima. Ne samo veliku popularnost nego i autoritet uživali su pre svega njegovi „Aforizmi“ i „Rukovoditelj zdravlja“. Zastupao je odlučno potrebu umerenosti i ravnoteže u telesnom i duševnom životu, higijenski i psiho-somatski (Simon¹⁹) pravac u sprečavanju i lečenju bolesti. U Americi i u Izraelu sada je u toku ponovo kritičko izdavanje njegovih medicinskih dela. Ona još uvek privlače pažnju istražara medicine iako je Maimonides bio više mudar praktičar nego velik i originalan medicinski teoretičar.

Naš sumarni prikaz njegovog shvatanja ne bi bio potpun kad na kraju ne bismo bar pomenuli da se uspešno bavio još i astronomijom i pravilima za izračunavanje kalendara.

KRATAK POGLED U RIZNICU

U skućenom okviru našeg članka moguće nam je da pokažemo samo nekoliko kamenova, ulomaka iz dragocenog blaga Maimonidesove misli. Odabrali smo neke citate koji su karakteristični, a ujedno i bliski našim savremenim pogledima.

„Svacom je čoveku dana sloboda: hoće li da ide putem dobra i da bude pravednik — slobodno mu je da bira; hoće li da ide putem zla i da bude grešnik — slobodno mu je da bira... Ta ne samo da to znamo po verskom predanju, nego i na osnovu jasnih znanstvenih dokaza. Stoga su proroci rekli da će se ljudima suditi po delima njihovim, bilo da su dobra ili zla. Ovo je temeljni zakon na kome počiva sve što su proroci rekli...“ (Mišne Tora).

„Znaj, sine moj, da u naše teško doba ne smatram nijednu počast ni javni položaj srećom ili odlikovanjem. Naprotiv, ovo nije samo mala nezgoda koja može da zadesi čoveka, nego veliki napor i teret koji zadaje mnogo briga i odgovornosti. Ispravan čovek, koji ozbiljno teži blaženstvu duše, vodi brigu o svom duhovnom usavršavanju i ispunjavanju svojih moralnih dužnosti i drži se vrlo daleko od sitnih i niskih dela ljudske taštine“. (Iz jednog pisma Josefu Ibn Akinu).

„Misaoni rad je isto toliko svet kao i sama ideja, problem, koji svojim razmišljanjem želimo da dokučimo, odnosno da rešimo...“ „Metafizika je vrhunac znanosti, poslednji kamen na vrhu piramide ljudskog saznanja“. (Vodič smetanih, prema Leviju).

„Kad bih ceo Talmud mogao sažeti u jednom poglavlju, izbegao bih da to učinim u dva“. (Prema Dubnowu²⁰).

„Namera mi je da u ovom poglavlju skrenem pažnju na puteve istraživanja i verovanja. Ako vam neko govori — u nameri da bi potkrepio svoje mišljenje — da poseduje dokaze i da je stvari video sopstvenim očima, ne treba da mu verujete čak ni ako je autoritet priznat od velikih ljudi, a i sam čestit i pun vrlina. Ispitajte sami temeljito ono što želi da vam dokaže. Ne dopustite da vaša čula budu zavarana njegovim istraživanjem i kazivanjem“. (Pirke Moše, 25 poglavlje).

„Kad neko jede i pije na praznik, obavezan je da hrani stranca, siroču i udovicu, zajedno s drugim siromasima. Ali ako zatvori vrata svoga dvorišta i pije u društvu svoje žene i dece, ne brinući se za bedne i ožalošćene, to nije radost zakona, nego radost njegovog stomaka”. (Mišne Tora, Hilhot Jom tov VI, 18—20).

„Dopušteno je pretvoriti sinagogu u školu, ali nije dopušteno pretvoriti školu u sinagogu, jer je svetost škole veća od svetosti sinagoge. Dopušteno nam je da podižemo nešto na viši stepen, ali ne smemo nešto da spustimo na niži”. (Mišne Tora, Tefila, XI, 14).

„Dani Mesije biće doba kad će kraljevstvo opet biti dano Izraelu koji će se vratiti u Svetu Zemlju... Narodi će sklopiti mir s njim i zemlje će ga slušati zbog njegove velike ispravnosti...” (Komentar Mišne).

IZVORI I ODJECI

Kao i svaka druga ličnost istorije i Maimonides je samo karika u lancu koji ima svoj početak i svoj nastanak... Kad smo u uvodu pokušali da pokažemo glavne obrise i tendencije njegovog vremena, svesno smo za ovo završno poglavlje ostavili zadatak da nešto više kažemo o njegovim uzorima i pretečama, o odjeku njegovih reči, o priznanjima i optužbama, i na kraju, o njegovom uticaju na kasnije generacije.

Izvori iz kojih je potekla i postepeno bujala reka Maimonidesove misli su mnogobrojni i različiti, što smo nagovestili već u našim uvodnim napomenama o njegovoj eri. Nije potrebno naglasiti da je bio odličan poznavalac čitave jevrejske verske književnosti, da je poznavao arapsku, ali, čini se, gotovo nikako hrišćansku. Govorili smo već o njegovim svestranim studijama prirodnih nauka. No ono što je bilo od presudnog značaja za njegovu orijentaciju, to je susret sa sistemima grčkih filozofa koje je upoznao kroz arapske prevode i kroz njihov odraz u delima arapskih, a naročito i jevrejskih filozofa. Zanimljivo je da je jedva poznavao dela svog savremenika Ibn Ružda, koji je kao i on bio lekar i filozof, najveći ali i poslednji arapski verski filozof. (Zbog svog proaristotelovskog stava bio je progonjen, a ubrzo i zaboravljen u islamskom svetu, dck je njegov uticaj u Jevrejstvu i Hrišćanstvu bio dugotrajan i snažan.) Maimonides je nastavio pokušaj filozofskog „podgrađivanja” i prožimanja vere, koji je kod Jevreja prvi počeo. — pod uticajem Platonove filozofije — Filon iz Aleksandrije (početak I veka n. e.) a znatno razvio gaon Saadija u Suri na prelazu IX i X veka. Najistaknutiji jevrejski verski filozofi pre Maimonidesa, koji su svakako ostavili dubok trag na njegovoj ličnosti, su španski jevrejski pesnici i filozofi XI i XII veka Ibn Gabirol, Halevi, Ibn Ezra i Ibn Daud. Najstariji među njima Ibn Gabirol bio je neoplatonista s aristoteliskim elementima, koji je u kontemplaciji i misaonom produbljivanju vere video put iz prolaznosti u večnost, a u borbi „razumne duše” nad animalnom put ka usavršavanju čoveka. Za razliku od njega,

Jehuda Halevi protivio se racionalizmu u korist tradicije a univerzalizmu u prilog nacionalizmu. U svom judeocentričnom sistemu stavljao je veru iznad filozofije, a ritualne propise iznad socijalnih i moralnih. Njegov je oštar kritičar bio Ibn Daud, koji je s Mojsijem i Abrahamom Ibn Ezrom predstavljao univerzalistički pravac među jevrejskim misliocima tog doba i tražio pomoć filozofije, razuma i spoznaje u izgradnji jevrejske teologije. Ta je linija našla svog najjačeg i najuticajnijeg pobornika u Maimonidesu, koji je zbog neobično širokog ugleda u celom Jevrejstvu bio naročito opasan suprotnom taboru i zbog toga najžešće pobijan, a posle smrti kroz svoja dela osuđivan i proganjen. Kondenzovanjem talmudske literature u jedno delo, svoju „Dругu Toru“, ugrozio je u očima mnogih rabina i talmudista *raison d'être* njihovog daljeg rada (iako je uvek izjavljivao da mu to nije bila namera). Zamerali su mu što je u tom delu propustio da pomene izvore i autore i što je često dosta proizvoljno

Maimonidesova slika u „Ugolini Thesaurus Antiquitatum Sacrarum. Venecija, 1744. Ne postoji verodostojni portret Maimonidesov, ali je ova slika služila kao podloga za većinu modernih adaptacija

i slobodno interpretirao mnoga mesta Talmuda. Ali najveću je hajku na sebe navukao svojim filozofskim stavovima iznetim u „Vodiču smetenih“, tako da je čak bio proglašen za jeretika. Činjenica je da i danas ortodokсни Jevreji ne čitaju nijedno njegovo delo sem „Mišne Tora“, a i ovo se štampa s primedbama njegovog žučnog kritičara Abraham ben Davida ali i s protuprimedbama Josifa Karoa, pisca „Šulhan Aruha“ (g. 1565) koji umesto „Druge Tore“ sve do danas predstavlja zvanični jevrejski verski kodeks. U napadima na Maimonidesa naročito se istakao bagdaski gaon Samuel ben Ali, koji je smatrao da je ugrožen prestiž njegov i gaonata.

Maimonidesov autoritet duhovnog vođe Jevrejstva bio je zaista internacionalan, ali su ga ipak s najvećim oduševljenjem prigrlile opštine u Južnoj Francuskoj (odakle je i njegov omiljeni prevodilac

ibn Tibon). No upravo na ovom tlu razbuktaše se kasnije i najnepoštednije borbe za njega i protiv njega, koje su dovodile do obostranih ekskomunikacija. Posle tražene intervencije dominikanaca, Maimonidesova dela našla su se 1234, — tačno sedam vekova pre Hitlera, na lomači. Stoga je posve opravdano što Zeitlin svoju knjigu o Maimonidesu počinje konstatacijom: „Bez sumnje je Maimonides bio najveći naučnik kojeg je Jevrejstvo dalo posle završetka Talmuda. Niko sem njega nije imao toliko dubok uticaj na jevrejski život. Međutim nijedan jevrejski naučnik nije prouzrokovao toliko kontraverzija koje su jevrejski narod podelile u dva neprijateljska tabora”.

DŽIN SUPROTNOSTI

Za zagovornike doslovnog pridržavanja slova Talmuda Maimonides je bio suviše liberalan. Mističkim kabalistima bio je suviše racionalan. Pobjijali su ga iz raznih tabora, a ipak je bio svetionik, u centru adoracije, za života i posle smrti, legendarni junak duha kojeg su volele mase i opevali pesnici. O njemu je skovana izreka da „od Mojsije (zakonodavca) do Mojsije (Maimonidesa) nije bilo Mojsija”. Ali isto tako treba da se potsetimo da njegov (navodni) grob ima dva epitafa:

„Ovde leži čovek, a ipak ne samo čovek.
Ako si bio čovek, nebeska su bića
blagosloвила tvoju majku!”

Ovaj tekst je kasnije izbrisan i zamenjen sledećim:

„Ovde leži Mojsije sin Maimonov,
izopćeni jeretik”.

Taj vodič i tražilac, kritičar i kritikovani, velikan kojeg su pokušali da rasitne, zračio je svojim idejama daleko van Jevrejstva i dugo posle svog vremena. Svi beleže njegov uticaj na jevrejske mislioce i naučnike od Eliasa del Medige i Jošifa Karoa, do Spinoze i dalje do Solomona Maimona i Mendelsova. Njegova su dela inspirisala hrišćanske skolastičare Aleksandra iz Halesa, Albertusa Magnusa i Johanesa Scotusa, a osobito Sv. Tomu Akvinskog. I kasnije mnogi naučnici i filozofi, kao Scaliger i Leibnitz a od novijih Cohen i drugi, crpu iz bogatstva Maimonidesove riznice. Ako pokušamo da mu odredimo značaj i vrednost s osmatračnice naših dana, moramo s divljenjem priznati da je bio ispred svoje epohe i da je jedan od onih junaka čovečanstva koji su, sa svim svojim slabostima i nedostacima uslovljenim epohom i ličnim razvojem, lomili koplje da se točak istorije pokrene napred, koji su kroz pro-

gone i inkvizicije propovedali kidanje okova misli i pobedu razuma, nagoveštavali budućnost u kojoj će slobodan čovek, njegovo psihičko i fizičko blagostanje i bratstvo svih ljudi biti ostvareni ideali.

*

Na kraju našeg prikaza moramo da iskažemo žaljenje što nam ograničeni prostor, a isto tako i nedovoljno istraženi izvori (pisma i dr.) za jednu detaljniju biografiju, ne omogućuju da se bliže pozabavimo fenomenom Maimonidesove intimne ličnosti. Bilo bi ne samo uzbudljivo nego i vrlo poučno zaći dublje u korenje njegove individualnosti, u snagu i faktore koji su izgradili čoveka toliko raznorodnih interesa i aktivnosti, arapskog lekara i rabina, helenističkog filozofa i jevrejskog teologa, neumornog, plodnog naučnika i pisca kojeg su ometali izbeglištvo i naporno privređivanje za fizički opstanak, stvaralačkog džina a fizičkog slabića, hladnog aristokratu intelekta i predanog bodritelja masa, utvrđivača dogmi i fermentatora liberalnih ideja, čoveka između Istoka i Zapada, neimara između Starog i već naslućenog Novog veka!

Između svih tih krajnosti, u stalnom dualizmu svoje ličnosti i svog delanja, velik uprkos a često i usled spoljnih i unutarnjih suprotnosti i protivrečnosti, nikao je i rastao, stvarao i delovao sve do u naše dane krhki a žilavi izbeglica iz Kordove, „izvor mudrosti”, Maimonides.

LITERATURA

- 1) Z. Levntal: Maimonidesovo mesto u istoriji medicine. Predavanje na II Naučnom sastanku istoričara medicine i farmacije, Beograd, 1955.
- 2) S. Dubnow: Weltgeschichte des jüdischen Volkes (5 nemačko izdanje), 1925, T. IV. parag. 42—50 i 61.
- 3) H. Graetz: Geschichte der Juden (3 izdanje), tom 6, pogl. 10 i 11.
- 4) Maimonidesova spomenica, izd. La Benevolencije, Sarajevo, 1935.
- 5) L. Šik: Maimonidesova spomenica, 109—137.
- 6) B. Z. Dinur: Rabbi Moses ben Maimon. Jerusalem, 1955.
- 7) G. Sarton: Bull. Cleveland Med. Libr. 1955, 1, 3—22.
- 8) K. Baruh: Maimonidesova spomenica, 49—58.
- 9) M. Mayerhof: Ciba Zeitschrift, 1942, 8, 2960.
- 10) Židov, 1935, 12.
- 11) G. Sarton: Introduction to the History of Science.
- 12) J. W. Slotki: M. Maimonides, London, 1955.
- 13) Nar. zdravlje, 1902, 11, 251.
- 14) J. O. Leibowitz: Dapim Refuim, 1954, 1.
- 15) S. Zeitlin: Maimonides, 2 izd., New York, 1955, 61—93.
- 16) S. Dubnow, cit. delo T. IV. 466.
- 17) L. Fišer: Maimonidesova spomenica, 59—63.
- 18) H. Cohen: Charakteristik der Ethik Maimons, Leipzig, 1908.
- 19) I. Simon. XIV Int. kongres istor. medic. Rim, 1954.
- 20) S. Dubnow. cit. delo T. IV. 396.
- 21) S. Zeitlin, cit. delo, VII.